

Mateusz Klempert (Olsztyn)

WIELKA BRZOSTOWICA – DOBRA KOSSAKOWSKICH NA GRODZIENSZCZYŹNIE

SŁOWA KLUCZOWE: KOSSAKOWSCY, WIELKA BRZOSTOWICA,
ZIEMIAŃSTWO, XVIII–XX WIEK

Dobra wielkobrzostowickie znajdowały się na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego, a w XIX wieku, po trzecim rozbiore Rzeczypospolitej Obojga Narodów, stały się częścią Cesarstwa Rosyjskiego. Historia majątku nie została jeszcze szczegółowo opracowana. Najdokładniejsze informacje na temat Wielkiej Brzostowicy podaje Roman Aftanazy¹, poza tym w nielicznych publikacjach można odnaleźć jedynie szcątkowe wzmianki². Ponadto o majątku brzostowickim Kossakowskich wspominałem w jednym z artykułów poświęconych rodowej fortunie³. Materiał źródłowy dotyczący rodowej siedziby również jest ubogi. Z zachowanych dokumentów wiadomo, że w pałacu znajdowało się archiwum, w którym przechowywano archiwalia poświęcone Chodkiewiczom, a także Kossakowskim. Uzupełniane przez kolejne pokolenia przetrwało do 1939 roku. Według informacji uzyskanych od Anny Kossakowskiej⁴, wkraczające wojska sowieckie część zbiorów Kossakowskich spaliły na korcie tenisowym,

¹ R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Województwo trockie*, t. 3, Wrocław 1992, s. 30–34.

² F. Sulimierski, *Brzostowica*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* [dalej: SgKP], t. 1, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1880, s. 422; *Przewodnik po Litwie i Białejrusi*, wyd. i oprac. N. Rouba, Wilno 1909, s. 29; A. Łętowski, *Obwód białostocki*, „Ziemia. Tygodnik krajoznawczy i ilustracyjny”, 1913, nr 40, s. 652–657; A. Kossakowski, *Wielka Brzostowica Chodkiewiczów i Kossakowskich*, „Katolik. Tygodnik społeczno-kulturalny”, 1992, nr 14(493), s. 8–9, 13; W. Karpyza, *Ziemia wołkowyska*, t. 1, Lębork 2005, s. 9–14.

³ M. Klempert, *Dzieje fortuny rodu Kossakowskich z Wojtkuszek*, [w:] *Doktoranckie spotkania z historią*, red. K. A. Kierski, M. Klempert, J. Śliczyńska, Olsztyn 2014, s. 171–186.

⁴ Żona Andrzeja Kossakowskiego, syna Stanisława Kossakowskiego, ostatniego właściciela Wielkiej Brzostowicy.

w tym bibliotekę i archiwa, natomiast cenniejsze dokumenty i zbiory spakowali i przewieźli do Leningradu (obecnie Sankt-Petersburg), gdzie przechowywane są do dnia dzisiejszego.

W niniejszym artykule przedstawiono ogólny stan majątku brzostowickiego od momentu wejścia w posiadanie rodu Kossakowskich aż do jego upadku w XX wieku. Tym samym nie omówiono w nim spraw gospodarczych, nie przedstawiono wnętrza pałacu, ani przechowywanych w nim zbiorów. Materiał źródłowy oraz opracowania pozwalają na zaprezentowanie poszczególnych tematów w oddzielnych artykułach. Na końcu niniejszej pracy zaprezentowano fotografie majątku Kossakowskich oraz wnętrza pałacowych, ze względu na ich ciekawą wartość historyczną. Zdjęcia wykonane przez Stanisława Kazimierza Kossakowskiego oraz jego nadwornego fotografa Józefa Krajewskiego obecnie przechowywane są w Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus w Kownie jako część zbiorów fotografii wojskowych⁵.

Dobra wielkobrztostowickie początkowo należały do rodziny Chodkiewiczów. Anna⁶, poślubiwszy Jerzego Jana Wandalina Mniszcha⁷, wniosła te dobra do rodziny męża. Ich wnuk – Jerzy August Wandalin⁸ – dzięki wpływom na dworze Augusta III uzyskał szereg przywilejów dla miasta Wielkiej Brzostowicy:

August Trzeci z Bożej Łaski Król Polski, Wielki Xiążę Litewski, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Żmujdzki, Kijowski, Wołyński, Podolski, Podlaski, Inflantski, Smoleński, Siewierski y Czernichowski a Dziedziczny Xiążę Saski i Elektor oznajmujemy niniejszym Listem Przywilejem Naszym wszem wobec y każdemu z osobna, komu o tym wiedzieć należy teraz y na potom będącego wielki Ludziom, iż ponieważ Miasteczko Brzostowica Wielka w Wielkim Xięstwie Litewskim a Powiecie Grodzieńskim leżące,

⁵ Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus w Kownie [dalej: ČDM], *Fotografie wojskuskie*.

⁶ Córka Jana Kazimierza Chodkiewicza, kasztelana wileńskiego, i Zofii Pacówny.

⁷ Jerzy Jan Wandalin Mniszech (zm. 1693 r.) – syn Franciszka Bernarda Mniszcha, starosty sanockiego i Barbary Stadnickiej. Marszałek sejmików wojewódzkich na Rusi, następnie poseł na sejm. Był starostą sanockim, szczyrceckim, a od 1684 r. również wojewodą wołyńskim. Mąż Anny Chodkiewicz. Zob. K. Matwijowski, *Mniszech Jerzy Jan Wandalin*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny* [dalej: PSB], t. 21, Wrocław–Warszawa–Kraków 1976, s. 468–469.

⁸ Jerzy August Wandalin Mniszech (1715–1778) – syn Józefa Wandalina Mniszcha i Konstancji Tarło. Swoją karierę polityczną rozpoczął w 1740 r. jako poseł ziemi łomżyńskiej na sejm. W 1742 r. mianowano go marszałkiem nadwornym koronnym. W roku 1750 poślubił Marię Amalię Brühl, córkę najbardziej wpływowego ministra Augusta III, co umożliwiło mu szybką karierę na dworze i dało ogromne wpływy. Uzyskał następujące stanowiska: kasztelana krakowskiego, starosty generalnego Wielkopolski. Po pierwszym rozbiore Reczypospolitej, w 1776 r. został członkiem Rady Nieustającej, a rok później wszedł również do Departamentu Sprawiedliwości. Zob. M. Czaplińska, *Mniszech Jerzy August*, [w:] *ibidem*, s. 470–474.

ludźmi słusznymi do trzymania dobrego Rządu sposobnemi osadzone zostanie, a dotychczasas bez przyzwoitego sobie Prawa mieyskiego nadania y ustanowienia znajduje się, a z tąd przyiść do Lepszey regularności usiłuię pod zaszczytem Praw y Prerogatyw Pryncypalnieyszym Miast Wielkiego Xięstwa Litewskiego na Prawie Theutonicznym alias Magdeburgskim zasiadłych, o co samo Wielmożny Jerzy Wandalin z Wielkich Kończyc Mniszech Marszałek Nadworny Koronny, i do teyż Brzostowicy Wielkiej Dziedzic usilną prośbę swoią do Nas wnosil⁹.

Córka Jerzego – Józefina Amalia z Mniszchów¹⁰ – otrzymała Wielką Brzostowicę jako posag i od 1774 roku, dzięki małżeństwu ze Stanisławem Szczęsnym Potockim¹¹, majątek ten stał się częścią wielkiej fortuny rodu Potockich z Tulczyna¹².

Dwór, jak również okoliczne folwarki stały się własnością Kossakowskich dzięki małżeństwu Józefa Dominika Kossakowskiego¹³ z Ludwiką Potocką¹⁴, które zostało zawarte 11 lutego 1793 roku w Grodnie. Umowa spisana pomiędzy

⁹ Nacionalnyj Istoricheskij Arhiv Belarusi v Grodno, LA, Dokument nadający przywileje miastu Wielka Brzostowica wystawiony przez Augusta III w Warszawie, 2 VIII 1754 r., k. 2–2b (Dokument w posiadaniu Muzeum Wiewiórki w Wielkiej Brzostowicy).

¹⁰ Józefina Amalia Mniszech (ur. 1752 r., zm. 1798 r.) – córka Jerzego Augusta Mniszcha, marszałka nadwornego koronnego, i Marii Amalii z Brühlów, żona Stanisława Szczęsnego Potockiego.

¹¹ Stanisław Szczęsny Potocki (ur. 1752 r., zm. 1805 r.) – syn Franciszka Salezego Potockiego, wojewody kijowskiego i wołyńskiego, i Anny Elżbiety Potockiej. Wojewoda ruski, marszałek konfederacji targowickiej, główny przedstawiciel targowiczian w Polsce. Zob. J. Łojek, *Potomkowie Szczęsnego. Dzieje fortuny Potockich z Tulczyna 1799–1921*, Warszawa 1996; E. Roztworowski, *Potocki Stanisław Szczęsny*, [w:] PSB, t. 28, Wrocław–Warszawa–Kraków 1984–1985, s. 183–202.

¹² R. Aftanazy, op. cit., s. 30.

¹³ Józef Dominik Kossakowski (ur. 16 IV 1771 r. w Wojtkuszkach, zm. 2 XI 1840 r. w Warszawie) – syn Michała Kossakowskiego, wojewody witebskiego, oraz Barbary z Zyberków. Zob. I. Homola, *Kossakowski Józef Dominik*, [w:] PSB, t. 14, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968–1969, s. 274–276; M. Klempert, „Między Warszawą a Petersburgiem”. *Kariery członków rodziny Kossakowskich w XIX wieku*, [w:] *Litwa i jej sąsiedzi w relacjach wzajemnych (XVII–XIX w.)*, red. I. Janicka, A. Kołodziejczyk, Olsztyn–Gdańsk 2014, s. 138–142.

¹⁴ Ludwika Potocka (ur. w 1799 r. w Dukli w Galicji, zm. 9 VIII 1850 r. w Wojtkuszkach). Zob. *Nekrolog Ludwicy Potockiej hrabiny Kossakowskiej*, „Tygodnik Petersburski”, 1850, nr 64, s. 420; Litewska Biblioteka Narodowa w Wilnie [dalej: LBN], Archiwum Kossakowskich [dalej: AK], F99–32, *Rocznicy urodzin, małżeństw, śmierci i imienin*, k. 2. Córka Stanisława Szczęsnego Potockiego i Józefiny Amalii Mniszchówny. Zob. J. Łojek, op. cit., s. 30–31. Stanisław Kazimierz Kossakowski, wnuk Potockiej, w swoich memuarach pozostawił następujący opis Ludwicy: „Babka Kossakowska była wysokiego wzrostu i dobrej tuszy. Zawsze w dobrym humorze, chodząc i krzając się miała zwyczaj nucić dawne piosenki polskie i francuskie. Dobroci i łagodności pełna wszystko co miała rozdawała ubogim, była przytem do wysokiego stopnia ekscentryczna, nieraz gotowała sobie sama jakieś potrawy; myła okna i posadzki, kiedy dostrzegała jakąś plamę mówiła: »nie chcę ludzi utrudzać, skoro sama

Potockimi a Kossakowskimi gwarantowała Józefowi posag w wysokości miliona złotych, w tym dołączono klucz brzostowicki, który składał się z: majątku Wielka Brzostowica z miasteczkiem oraz folwarkami: Tetrewka, Ludwinów, Iwaszkowice, Stanisławów, Brzostowiczany, Brzostowica oraz Pielązyn. Łącznie majątek liczył 4316 i ½ dziesięciny użytków oraz 261 i ¼ nieużytków. Ponadto do schedy brzostowickiej należała działka o powierzchni 180 dziesięcin¹⁵. Do klucza brzostowickiego należały jeszcze: Rudawa, Hołynka i Ciecierówka¹⁶, które odłączono od całego majątku na początku wieku XIX jako posagi córek Józefa Dominika Kossakowskiego i Ludwiki Potockiej¹⁷.

Ze wspomnień Stanisława Kazimierza Kossakowskiego wiadomo, iż była to tylko część majątku brzostowickiego, druga – znajdująca się po stronie zaboru pruskiego – została odłączona od głównych dóbr i sprzedana przez Potockiego:

Ziemie należące do Brzostowicy za pradziada mego Szczęsnego Potockiego rozciągały się po obu stronach granicy. Otóż w 1793 roku, kiedy oddawał tam majątek zięciowi zachodziła kwestia czy oddać ją całkowicie, czy też tylko część wchodzącą w skład Litwy. Dziad mój [Józef Dominik Kossakowski – M.K.] rozstrzygnął ją mówiąc, że nie chce mieć posiadłości pod zaborem pruskim i dostał tylko połowę tych rozległych dóbr; druga część pozostała przy panu Potockim i została sprzedana za bardzo marne pieniądze¹⁸.

Kossakowscy przejęli Brzostowicę od Potockich razem z całą administracją. W 1793 roku dobrami tymi zarządzał wielki podczaszy Kontrym:

człek ze wszech miar uczciwy i godny (i lubo buntował żonę moją przeciw mnie pismami i plotkami). Jednak sprawiedliwość mu oddać należy w administracji majątków. Za niego to miasteczko Brzostowica znacznie zabudowanym zostało i targi powiększone były, oberża [wybudowaną? – M.K.] została, Kościół zreperowany grożący ruiną, młyny i opusty nowe porobione, zabudowane wioski w znacznej

---

mam dużo czasu». Fundacja Kossakowskiego [dalej: FK], S. K. Kossakowski, *Wspomnienia z przeszłości spisane dla dzieci i wnuków*, t. 1, s. 54.

¹⁵ Archiwum Rodzinne Kossakowskich [dalej: ARK], Linia Brzostowicka [dalej: LB], Wypis z księgi akt wieczystych Archiwum Notarialnego na powiat wilkomierski za 1909 rok. Akt działowy po śmierci Stanisława Kazimierza Kossakowskiego, k. 3.

¹⁶ Majątek ten po śmierci Adeli w 1849 r. powrócił do schedy brzostowickiej. Zob. LBN, AK, F99–6, Nota do druku tomu szóstego Heraldyki o Familii J.W.W. Korwin Kossakowskich herbu Ślepowron, k. 9.

¹⁷ Rudawę i Hołynkę otrzymała najstarsza córka Józefa, która poślubiła Leona Potockiego. Według zachowanych informacji majątki te posiadały milion dwieście chat. Ciecierówka jako wiano weszło w posiadanie Eugeniusza Poniatowskiego, który poślubił Adelę Kossakowską. Zob. FK, S. K. Kossakowski, *Wspomnienia z przeszłości*, t. 1, s. 24, 27.

¹⁸ Ibidem, s. 110.

ilości, owa zgoda przyprowadził do doskonałego stanu rolnictwo i zdublował, iż tak rzeknę Intraty. [...] Gdy wszystko było w porządku, znał się na interesach, umiał je prowadzić, był okolicznie lubianym, grał wprawdzie rolę Pana, ale bez krzywdy naszej Dziedziców¹⁹.

Po wielkim podczasyim administracją majątku zajął się Pawłowski, za czasów którego dokonano pierwszego spisu ludności²⁰.

Józef Dominik niedługo zarządzał posagowym majątkiem żony. W 1809 roku Ludwika Potocka wymusiła na swoim mężu, Łowczym Wielkiego Księstwa Litewskiego, zrzeczenie się wszelkich majątków na rzecz swoich dzieci i uczynienie jej głównym administratorem wszystkich dóbr Kossakowskich²¹. Powodem takiego manewru ze strony hrabiny było nadużycie przez Józefa Dominika nadanego pełnomocnictwa na jej dobrach²²:

Wymaga na mnie zrzeczenie się wszystkiego na dzieci majątku (jak to zrobiła delikatność moja wyrazić nie pozwala, ale sama niech sobie przypomni). Robię więc dawszy słowo honoru, takową darowiznę prze Notariuszem Publicznym W. Lewickim. Wszystkiego majątku mego nic sobie [nie czyniąc? – M.K.] ani grosza na rzecz dzieci, a Jej dając administrację ogólną²³.

¹⁹ LBN, AK, F99–195, Objasnienie interesów JW Józefa Kossakowskiego Łowczego W. X. Litt. w R. 1816, k. 3.

²⁰ „Za czasów mego dziada [Józefa Dominika Kossakowskiego – M.K.] administrował Brzostowicą niejaki pan Pawłowski, za którego bytności zaprowadzony został przez rząd spis ludności poddańczej, Pawłowski zaś myśląc, że to zwyczajny spis ludności, zapisał siebie i syna swego Wawrzyńca (który prowadził interesa nasze w Petersburgu). Niemalby to był kłopot panów Pawłowskich, herbową szlachtę z ksiąg poddańczych wykreślić”. Zob. FK, S. K. Kossakowski, *Wspomnienia z przeszłości*, t. 1, s. 110.

²¹ We wszystkich rachunkach i księgach widnieje podpis Ludwika Potockiej. W sporządzonym spisie majątków Kossakowskich w 1813 r. widnieje zapis, iż to właśnie Potocka jest dożywotnim administratorem wszelkich dóbr. Zob. Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie [dalej: BLAN], Dokumenty Stanisława Kazimierza Kossakowskiego [dalej: DSKK], F110–5, Księga Regestowa Dokumentów na Dobra Woytkuszki z folwarkami Dziewiałtowem, Józeffowem, Antokolem, w Wilen. a Symoniszkami, w Upitm, Pttach, położonymi pod Dożywociem i administracją JW Pani Ludwiki z Graffów Potockich Graffini Kossakowskiej Łowczyny Wielkiej Litewskiej. Dziedzictwa zaś nieletniego Jej potomstwa Stanisława Syna, Józefy, Pelagii i Adelaidy córek Kossakowskich Łowczyca i Łowczanek Lit. A pod sprawą opieki JWW JWW Benedykta Morykoniego pisarza W Lit. Ignacego Graffa Tyzenhauza Szeffa B Gwardyi pieszey Lit, Józefa Graffa Kossakowskiego Generała Brygadyera w byłym woysku Lit oraz Tomasza Umiastowskiego assesora w Departamencie Wremiennym Lit. przez Michała Smolskiego Dworzanina B Skar. Lit. Roku 1813go ułożona i sporządzona.

²² LBN, AK, F99–195, Objasnienie interesów, k. 6.

²³ Ibidem.

Przekazanie dóbr nastąpiło 24 lipca 1809 roku:

Zeznana Intromifsya, z umieszczonym na tymże arkuszu Wypisem, Dóbr Woytkuszek z folwarkami Antokolem, Antokolkiem Jozeffowem, Dziewiałtowem, bez wyjątku przy prawie wieczysto zrzecznym. Od Jozeffa Graffa Korwina Kofsakowfkiego Łowczego LiW^o Ludwice z Graffów Potockich Łowczynie LiW. matce do administracji i opieki a Stanisławowi synowi, Jozeffie, Pellagii, i Adelii córkom Graffom Kofsakowfkim Łowczycowi i Łowczankom LiW^m do dziedzictwa przysługująca²⁴.

Natomiast dobra wielkobrzostowickie pozostawały w posiadaniu Ludwiki od momentu odebrania Józefowi wszelkich pełnomocnictw. Po Pawłowskim, Potocka mianowała administratorem płk. Hilchena herbu Jelita, który uzyskał administrację w dożywocie²⁵. Źródła nie wskazują, z jakich powodów nastąpiła zmiana głównego administratora w Brzostowicy.

Za czasów Ludwiki Potockiej w pałacu brzostowickim gościł wielki książę Konstanty razem z żoną – księżną Łowicką. Według Stanisława Kazimierza było to dość niezwykle odwiedziny książęcej pary:

Opowiadano mi, że kiedy wybuchło powstanie roku 1830, babunia moja łowczyni Kossakowska siedząc sobie spokojnie w sali jadalnej w Brzostowicy z córką St. Clair'ową będącą jeszcze naówczas panną, były świadkami niewytłumaczonego zdarzenia. Oto ciotka moja, zajęta jakimś malowaniem, nagle krzyknęła i upadła. Przyszedłszy do przytomności opowiedziała matce, że w przyległym pokoju zobaczyła dwie trumny, w których znajdowały się ciała W. Ks. Konstantego i księżnej Łowickiej. Babka moja uspokajała ciotkę, żeby nie przejmowała się tem przrwidzeniem i opanowała swoje zdenerwowanie i tak zdarzenie poszło jakoś w niepamięć. W kilka tygodni potem doszła do Brzostowicy wieść o powstaniu i list księcia Konstantego do babuni, upraszający o przyjęcie go z żoną do swego domu na parę tygodni. Babunia przeniosła się do oficyny, a dom swój urządziła na przyjęcie dostojnych tułaczy. Jakże było zdziwienie mojej babki, dowiedziawszy się, że Wielki Książę niezadowolony z pokoju, który mu babka przeznaczyła, kazał swe łóżko przenieść do tego właśnie pokoju i postawić na tem samem miejscu, gdzie ich ciotka oboje na marach widziała²⁶.

Jest to jedyna zachowana relacja tego wydarzenia, spisana w pamiętnikach Kossakowskiego.

²⁴ BLAN, DSKK, F. 110–5, Księga Regestowa Dokumentów na Dobra Woytkuszki, Fascykuł 30, Zajmuje Transakta nabycia Dóbr Woytkuszek i Antokola u Skorulskich, oraz Epokę dziedziczenia Domu Graffów Kossakowskich, k. 93v, 94r.

²⁵ FK, S. K. Kossakowski, *Wspomnienia z przeszłości*, t. 1, s. 110.

²⁶ *Ibidem*, s. 116; W. Bortnowski, *Wielki Książę Konstanty i Joanna Grudzińska*, Łódź 1961, s. 259.

Jedynym dziedzicem i spadkobiercą Józefa Dominika i Ludwiki był Stanisław Szczęsny²⁷. Nie jest znana dokładna data przejęcia rodzinnego majątku. Można przypuszczać, że Stanisław Szczęsny objął Wojtkuszki w 1820 roku²⁸, a Wielką Brzostowicę w 1850 roku po śmierci matki²⁹. Należy zaznaczyć, że w roku 1828 do majątku Kossakowskich przyłączone zostały ziemie i kopalnie w Cesarstwie Rosyjskim dzięki małżeństwu Stanisława Szczęsnego z Aleksandrą de Laval de la Loubrierie³⁰. Z zapisków Stanisława Kazimierza, wnuka Potockiej, można wnioskować, iż od tego momentu Łowczyna zamieszkała na stałe w Brzostowicy i tylko niekiedy odwiedzała Warszawę i Wojtkuszki.

Za czasów Stanisława Szczęsnego uporządkowano sprawy zarządzania i gospodarowania poszczególnymi majątkami. W Brzostowicy zmiany te nastąpiły dopiero w 1850 roku. Te, które wprowadził Stanisław Szczęsny, były następujące:

- zniesienie dwóch dni pańszczyzny w tygodniu w każdej chacie (stanowiło to 104 dni robocze w roku),
- skasowanie okurków, talków, danin i dróg ryskich,
- zaprowadzenie sądów włościańskich³¹.

Usprawnienia administracyjno-gospodarcze wprowadzone w majątkach nie cieszyły się powszechną akceptacją wśród dzierżawców. Jeszcze w 1853 roku Stanisław Szczęsny interweniował w sprawie nadużyć jednego z zarządców:

Wracając do Brzostowicy, to nie odwiedzaliśmy jej po raz pierwszy, gdyż już w 1853 spędziliśmy w niej z ojcem trzy tygodnie. Było to za rządów niejakiego pana Starskiego, człowieka niesumienego, który zniósł sądy włościańskie i pozwalał sobie na straszne nadużycia. Bił włościan, katując ich bez miłosierdzia z najmniejsze przewinienia. Kiedy sprawa ta wytoczona została przed moim ojcem, tenże objąwszy całe położenie, pana Starskiego natychmiast oddalił, sądy wznowił, a chcąc wynagrodzić krzywdę, która działa się jego poddanym, dwóch z nich najsilniej poszkodowanych, wolnością udarował. Szczęśliwcy ci nazywali się: Mińkiewicz i Rosiński. Prócz tego ustanowił ojciec Mińkiewicza prokuratorem przy sądach włościańskich, z poleceniem, ażeby co miesiąc donosić mu, niezależnie od administracji, czy nie zaszły jakie nadużycia. Kontrola ta okazała się w skutkach

²⁷ Stanisław Szczęsny Kossakowski (ur. 4 I 1795 r. w Hamburgu, zm. 26 V 1872 r. w Warszawie) – tajny radca, senator, szambelan dworu cesarskiego, ostatni prezes heroldii Królestwa Polskiego. Zob. J. Reychman, *Kossakowski Stanisław Szczęsny*, [w:] *PSB*, t. 14, s. 286–287; M. Klemper, *Między Warszawą a Petersburgiem. Kariery członków rodziny Kossakowskich w XIX w.*, [w:] *Litwa i jej sąsiedzi*, s. 142–144.

²⁸ W tym roku, na polecenie Stanisława Szczęsnego, zorganizowano w majątku wojtkuskim sądy włościańskie. Zob. FK, S. K. Kossakowski, *Wspomnienia z przeszłości*, t. 1, s. 78.

²⁹ *Nekrolog Ludwiki Potockiej*, s. 420.

³⁰ LBN, AK, F99–32, *Rocznicy urodzin, małżeństw*, k. 2.

³¹ FK, S. K. Kossakowski, *Wspomnienia z przeszłości*, t. 1, s. 78.

doskonała. Za powtórnej naszej wizyty w Brzostowicy ze znajomości gospodarstwa, sumiennosci i sprężystości ów Mińkiewicz tak się ojcu memu spodobał, że nazaczył go administratorem Brzostowicy³².

Minkiewicz swoją funkcję sprawował do 1856 roku, następnie mianowany został przez Stanisława Szczęsnego głównym administratorem dóbr Lachowickich³³. Nowym zarządcą dóbr brzostowickich mianowano Jakuba Kossakowskiego³⁴.

Kolejnym pomysłem mającym na celu zmodernizowanie oraz zwiększenie dochodów majątku było zaprowadzenie pszczelarstwa. Według Stanisława Szczęsnego, który wprowadził ten pomysł do Brzostowicy w 1871 roku, miał duże szanse powodzenia ze względu na duży stan lasów lipowych w obrębie własności Kossakowskich. Przekazanie w zarząd Tuguttowi uli spowodowało, że w niedługim czasie syn Stanisława Szczęsnego musiał zrezygnować z pszczelarstwa, ze względu na złe administrowanie i zarządzanie przez kierownika³⁵.

Czasy Stanisława Kazimierza Kossakowskiego³⁶ nie przynoszą majątkowi wzrostu gospodarczego ani rozwoju. Hrabia przebywający głównie w Wojtkuskach albo w Warszawie do Brzostowicy zjeżdżał jedynie w sprawach wymagających jego obecności. Obecnie przeprowadzona kwerenda w archiwach Kossakowskich nie pozwala dokładnie odtworzyć historii majątku brzostowickiego za jego rządów.

W kwietniu 1890 roku Stanisław Kazimierz przekazał Brzostowicę w administrowanie swojemu najstarszemu synowi – Józefowi³⁷, który rozpoczął modernizację majątku:

Nazajutrz obejrzelśmy [Stanisław Kazimierz i Józef – M.K.] całe gospodarstwo, które znalazłem bardzo porządnie i wzorowo pod każdym względem utrzymane. Budynki nowo postawione, systematycznie zagospodarowane pola. W domu ład,

³² Ibidem, s. 113–114.

³³ A. Jelski, *Lachowicze*, [w:] *SgKP*, t. 5, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1884, s. 56–57.

³⁴ FK, S. K. Kossakowski, *Wspomnienia z przeszłości*, t. 1, s. 142.

³⁵ Ibidem, s. 467.

³⁶ Stanisław Kazimierz Kossakowski (ur. 3 VII 1837 r. w Wojtkuskach, zm. 4 XI 1905 r. tamże) – syn Stanisława Szczęsnego Kossakowskiego i Aleksandry de Laval de la Loubrierie. Heraldyk, genealog, fotograf, pierwszy prezydent miasta Wiłkomierz. Zob. W. Dworzaczek, *Kossakowski Stanisław Kazimierz*, [w:] *PSB*, t. 14, s. 287–288; M. Klempert, *Działalność Stanisława Kazimierza Kossakowskiego*, [w:] *Między irredentą a kolaboracją. Ugoda, legalizm a lojalizm „Dusza Urzędnika” – ludzie*, red. A. Szmyt, Olsztyn 2015, s. 141–161.

³⁷ Józef Kossakowski (ur. 24 X 1866 r. w Warszawie, zm. 4 VI 1916 r. w Petersburgu) – syn Stanisława Kazimierza Kossakowskiego i jego pierwszej żony Aleksandry Karoliny z Chodkiewiczów.

porządek i czystość wykwinna. Ta praca i energia bardzo mnie ucieszyły, czułem się zadowolonym z mojego syna, którego mogę postawić jako wzór najlepszego syna i porządnego człowieka³⁸.

Pomimo oddania głównej administracji swojemu dziedzicowi, Stanisław Kazimierz pozostawił sobie możliwość wyboru głównego administratora. W 1891 roku odwołano obecnego zarządcę – Henryka Dmowskiego, a powołano Antoniego Wereszczyńskiego³⁹.

8 września 1891 roku Wielka Brzostowica zyskała nową panią. W tym dniu w kościele młynowskim, Józef Kossakowski poślubił Marię z Chodkiewiczów⁴⁰, która jednocześnie była kuzynką Józefa⁴¹. Po zaślubinach państwo młodzi odwiedzili jeszcze Wojtkuszki, gdzie Stanisław Kazimierz wyprawił bal⁴² na ich cześć, po czym Kossakowscy udali się do Wielkiej Brzostowicy.

W majątku nie było pałacu jak w Wojtkuszkach. Znajdowały się tam jedynie dwa połączone ze sobą dwory, w których zamieszkali Kossakowscy:

Józef Kossakowski z żoną zamieszkał w Brzostowicy. Miał te dobra po matce; w ten sposób jego żona znalazła się sama w dawnej Chodkiewiczowskiej włości. Dawna siedziba – pałac czy zamek na górze nie istniał, zwalony i rozebrany przez najeźdźców. Był tylko w dole w wilgotnej nizinie mały, sześć czy może osiem pokoiów liczący drewniany dworek, siedziba ekonoma. Tam zamieszkali państwo młodzi; młoda pani w tych małych pokoiach przemieszkała większą część życia⁴³.

10 września 1895 roku Stanisław Kazimierz podpisał z Józefem kontrakt na kolejną dzierżawę klucza brzostowickiego, która miała trwać przez dwanaście lat⁴⁴. Od tego roku nastąpił znaczny rozwój majątku. Pięć lat później Józef rozpoczął budowę nowej siedziby Kossakowskich, którą przyłączono do pozostałych dwóch budynków.

³⁸ FK, S. K. Kossakowski, *Wspomnienia z przeszłości*, t. 2, s. 675.

³⁹ Ibidem, s. 692.

⁴⁰ Maria z Chodkiewiczów hrabina Kossakowska (ur. 25 X 1868 r. w Jampolu, zm. 23 XI 1965 r. w Rzymie) – córka Jana Karola Chodkiewicza i Oktawii Falkowskiej. Żona Józefa Kossakowskiego, dziedzica Wielkiej Brzostowicy.

⁴¹ „Maniusię [tak w rodzinie nazywano Marię – M.K.] wydano za ciotecznego brata, Józefa Kossakowskiego – nie wiele pytając młodych o to, czy im to dogadza. Nie liczono się z bliskim pokrewieństwem, dla ciotecznego rodzeństwa łatwo uzyskano dyspensę kościelną. Młodzi przyjęli małżeństwo jako obowiązek – i z najprzykładniejszą wiernością w nim trwali”. Zob. W. Meysztowicz, *Poszło z dymem. Gawędy o czasach i ludziach*, Londyn 1973, s. 75.

⁴² Zaproszono ok. 197 gości.

⁴³ W. Meysztowicz, op. cit., s. 75–76.

⁴⁴ FK, S. K. Kossakowski, *Wspomnienia z przeszłości*, t. 2, s. 735.

Najstarszą część pałacu, wybudowaną jeszcze za czasów hetmana Jana Karola Chodkiewicza, stanowił niewielki prostokątny dwór, zbudowany z drzewa modrzewiowego. W XIX wieku dołączono do niego drugi budynek, murowany, również parterowy z werandą biegnącą przez całą jego długość. Te dwa dwory powszechnie nazywano „Starym Pałacem”⁴⁵. Z zachowanego szkicu pałacu wiadomo, że w pierwszym budynku znajdowała się kuchnia oraz garderoba, a w drugim tzw. czerwony salon, czyli sala balowa. W starej części znajdowały się jeszcze: gabinet oraz pokój stołowy. Pozostałe pomieszczenia nie zostały opisane przez Marię z Puzynów⁴⁶ Kossakowską⁴⁷.

Trzecią, najnowszą część pałacu, stanowił tzw. „Nowy Pałac” wybudowany w latach 1899–1901. Budynek ten przypominał nadreńskie zamki z wieżyczkami⁴⁸. Według Stanisława Kazimierza budowano go w stylu staroniemieckim⁴⁹

z zastosowaniem wszelkich nowoczesnych wynalazków, dotyczących się komfortu i wygody – oświetlenie elektryczne i telefoniczne połączenie z pocztą, telegrafem, administracją, strażą leśną oraz sąsiednim majątkiem Rudawą, oddalonym o 10 wiorst od Brzostowicy, a należącym do naszych krewnych Brunowów⁵⁰.

W „Nowym Pałacu” znajdował się „żółty salon”, jadalnia, kredens, łazienki, pokoje gościnne, gabinet, pokój bilardowy⁵¹. Zarówno „Stary Pałac”, jak i „Nowy Pałac” posiadały łącznie 35 pokoi⁵².

W 1905 roku w Wojtkuszkach zmarł Stanisław Kazimierz, pozostawiając licznych spadkobierców. Zapisem testamentowym Kossakowski przeznaczył najstarszemu synowi – Józefowi – majątek brzostowicki liczący 4470 dziesięcin, majątek ordynacki – Lachowicze oraz galerię obrazów prezentowaną niegdyś w pałacu warszawskim przy ul. Nowy Świat 19:

⁴⁵ ARK, LB, M. z księżąt Puzynów hrabina Kossakowska, Wielka Brzostowica, k. 1.

⁴⁶ Maria z księżąt Puzynów hrabina Kossakowska (ur. 5 XI 1905 r. na Siehieniowiszczyźnie, zm. 20 X 1980 r. w Milanówku) – córka Józefa Edwarda księcia Puzyny i Aleksandry Chrapowickiej. Żona ostatniego właściciela Wielkiej Brzostowicy.

⁴⁷ ARK, LB, M. z księżąt Puzynów hrabina Kossakowska, Szkic pałacu w Wielkiej Brzostowicy.

⁴⁸ ARK, LB, Eadem, Wielka Brzostowica, k. 1.

⁴⁹ FK, S. K. Kossakowski, *Wspomnienia z przeszłości*, t. 2, s. 767.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ ARK, LB, M. z księżąt Puzynów hrabina Kossakowska, Szkic pałacu w Wielkiej Brzostowicy.

⁵² „Ściany w środkowej części dworu kryte były tapetami pluszowymi. W Nowym Pałacu malowane były farbą olejną i klejową, jednobarwną. Sufity w pokojach recepcyjnych jak to: w salonach, salonikach, gabinecie, sali bilardowej były ozdobione sztukaterią i malowidłami. We wszystkich pokojach posadzi były parkietowe, oprócz w najstarszej części domu”. Zob. ARK, LB, Eadem, Wielka Brzostowica, k. 2.

Dobra Lachowickie w Mińskiej gubernji położone jako lenne, z dniem mojej śmierci przechodzą niepodzielnie i w całości do syna mego Józefa, jako najstarszego z rodziny na mocy obowiązujących praw Cesarstwa Rosyjskiego i tem samem do działu nie należą. [...] Schedę pierwszą: dla syna mego najstarszego Józefa stanowić będzie klucz Wielko-Brzostowicki, położony w powiecie i gubernji grodzieńskiej około 4 470 dziesięcin ziemi ornej, łąk i lasów, z pałacem ze wszystkimi zabudowaniami i inwentarzami tak żywymi jak martwymi. Dobra te wydzieliłem to jest oddałem na mocy prywatnej umowy we władanie syna mego Józefa⁵³.

Po rodzinnym dziale, Józef przewiózł obrazy oraz należne mu wyposażenie do Brzostowicy. Niestety materiał źródłowy nie pozwala ustalić konkretnej daty tego wydarzenia. Przez kolejne lata Kossakowscy uzupełniali kolekcję odziedziczoną po Stanisławie Kazimierzu i jego ojcu – Stanisławie Szczęsnym. Pałac brzostowicki zyskał nowe obrazy, uzupełniono również archiwum⁵⁴ mieszczące się w „Nowym Pałacu”.

W archiwach wojtkuskich nie zachowały się dokumenty mówiące o administrowaniu majątkiem brzostowickim przez Józefa Kossakowskiego ani jego następcę. W 1917 roku w Petersburgu zmarł Józef, a zarząd nad majątkiem przejął jego syn – Stanisław.

Za czasów Stanisława Kossakowskiego Brzostowica została zniszczona podczas działań wojennych w latach 1915–1920. Dzięki ciężkiej pracy właścicieli odbudowano gospodarkę i ekonomię majątku. Przed 1939 rokiem wybudowano gorzelnię, postawiono tzw. ośmioraki dla miejscowych rodzin⁵⁵. Według zapisków syna Stanisława – Andrzeja – wiadomo, iż w latach 1923–1924 Kossakowski doprowadził do zniesienia ordynacji lachowickiej⁵⁶, którą prawdopodobnie

⁵³ ARK, LB, Odpis testamentu Stanisława Kazimierza Kossakowskiego, k. 1–3.

⁵⁴ „Archiwum (specjalne pomieszczenie z półkami znajdowało się w podziemiach Nowego Pałacu) składało się z dokumentów rodzinnych, datujących jeszcze z czasów Hetmana Chodkiewicza. Wiele z tych dokumentów posiadało znaczenie historyczne”. Zob. ARK, LB, M. z książąt Puzynów hrabina Kossakowska, Wielka Brzostowica, k. 5.

⁵⁵ ARK, LB, A. Kossakowski, Stanisław Kossakowski (1901–1961), s. 1.

⁵⁶ Według dokumentów Kossakowscy starali się o powołanie majoratu w 1860 r., w skład którego miały wejść wszelkie dobra w Królestwie Polskim oraz Cesarstwie Rosyjskim. Pierwsze decyzje ustanowienia majoratu zatwierdzono 6/18 X 1860 r. Zob. Archiwum Państwowe m.st. Warszawa. Oddział w Pułtusk, sygn. 1891. Księga hipoteczna pałacu przy Nowym Świecie 19, posesja 1265A, Dokument stanowiący o powołaniu majoratu, k. 149. Teodor Żychliński w swoich Rocznikach twierdzi, iż ordynacja Kossakowskich ostatecznie została zatwierdzona w 1882 r.: „hr. Stanisław Kossakowski jest jednym i wyłącznym właścicielem lenności majorackiej Lachowickiej, bez obowiązku wydzielania komu bądź jakiegokolwiek części dochodów z tego majątku, lecz też i bez prawa alienowania jego i w jaki sposób obciążania – ten ukaz zatwierdzony został przez Ministerjum Sprawiedliwości w d. 9 stycznia 1882 roku za numerem 19”. Zob. T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, R. 12, Poznań

powołano jeszcze za czasów jego pradziada – Stanisława Szczęsnego. 24 sierpnia 1939 roku powołano Stanisława do wojska. Mianowano go wówczas komendantem węzła kolejowego w Lidzie⁵⁷. Przed odjazdem na front w pałacu brzostowickim pozostawił swoją żonę – Marię z dziećmi, teściami oraz swoją matkę – Marię z Chodkiewiczów Kossakowską i siostrami Anną Mineykową i Ludwiką Ursyn-Niemcewiczową⁵⁸.

Po wybuchu II wojny światowej i wkroczeniu Armii Czerwonej do Wielkiej Brzostowicy, Maria z Puzynów Kossakowska razem z dziećmi i swoimi rodzicami uciekła z pałacu na niemiecką stronę⁵⁹. Razem z mężem spotkała się w Warszawie⁶⁰. Natomiast w majątku pozostała Maria z Chodkiewiczów Kossakowska z córkami, które Rosjanie wywieźli do Kazachstanu⁶¹. Podczas urzędowania rosyjskich żołnierzy w pałacu:

wysiedlono ją [Marię z Chodkiewiczów – M.K.] z jej stałej siedziby, z tego drewnianego domku, do którego był przyklejony pałac. [...] Zabrała ze sobą tylko relikwiarz z Drzewem Krzyża Świętego, darowany ongiś przez Grzegorza XVI⁶² Stanisławowi Szczęsnemu Kossakowskiemu. Miała go potem stale przy sobie, na tułaczce – i podczas ostatnich lat w Rzymie⁶³.

Z informacji uzyskanych od Anny Kossakowskiej wiadomo, iż cenniejsze rzeczy zostały zrabowane przez Rosjan, m.in. część księgozbioru, cenne obrazy, archiwa, wartościowe przedmioty. Pozostałe zostały spalone na korcie tenisowym za pałacem⁶⁴.

1890, s. 145–146. Datę tę potwierdza również Mariusz Kowalski. Zob. M. Kowalski, *Księstwa Rzeczypospolitej. Państwo magnackie jako region polityczny*, Warszawa 2013, s. 262. Kolejnym dokumentem mówiącym już nie o majoracie, a o ordynacji na Lachowiczach jest testament Stanisława Kazimierza, w którym ten wyraźnie zaznacza, że majątek ordynacki dziedziczy najstarszy syn. Zob. ARKW, LB, Odpis testamentu Stanisława Kazimierza Kossakowskiego, k. 1–3. Daty zniesienia ordynacji podane przez Andrzeja Kossakowskiego (1923–1924) nie znajdują potwierdzenia w źródłach. Pewne jest, że jeżeli ordynacja Kossakowskich na Lachowiczach istniała, została rozwiązana mocą ustawy z 1939 r. Zob. Ustawa z dnia 13 VII 1939 r. o znoszeniu ordynacji rodowych (Dz.U. Nr 63).

⁵⁷ Anna Mineyko (ur. 1 IX 1910 r. w Wielkiej Brzostowicy, zm. w 2000 r.) – żona Tomasza Mineyko.

⁵⁸ Ludwika Ursyn-Niemcewicz (ur. 25 VII 1893 r. w Wielkiej Brzostowicy, zm. 10 XI 1978 r. w Sao Paulo w Brazylii) – żona Jerzego Ursyn-Niemcewicza.

⁵⁹ Informacja uzyskana od Anny Kossakowskiej 21 XII 2014 r. (w posiadaniu autora).

⁶⁰ ARK, LB, A. Kossakowski, Stanisław Kossakowski (1901–1961), s. 2.

⁶¹ W. Meysztowicz, op. cit., s. 78–79.

⁶² Walerian Meysztowicz błędnie podaje imię papieża, który podarował krucyfiks Stanisławowi Szczęsnemu. Dar ten ofiarował Leon XII w 1828 r. w Rzymie.

⁶³ W. Meysztowicz, op. cit., s. 78.

⁶⁴ Informacja uzyskana od Anny Kossakowskiej 21 XII 2014 r. (w posiadaniu autora).

Po wkroczeniu wojsk niemieckich do Brzostowicy w 1941 roku, w pałacu zamieszkał zarządca mający nadzorować majątek. Niemcy w posiadłości pozostali do roku 1944, a podczas odwrotu spalili pałac oraz przyległy folwark. Pozostałości pałacu rozebrano dopiero po wojnie⁶⁵.

Wielka Brzostowica przekazywana po kądzieli, a nie po mieczu, dzięki Ludwice Potockiej weszła w dom Kossakowskich w XVIII wieku. Przez następne dwa stulecia pozostawała we władaniu tegoż rodu. Uzyskanie tego majątku pozwoliło Kossakowskim stworzyć jedną z większych fortun magnackich na ziemiach zabranych. Do chwili obecnej badania nie pozwalają na dokładne stwierdzenie, jak była administrowana Wielka Brzostowica. Można jedynie wnioskować, że przynosiła pokaźny dochód, skoro w przeciągu trzech lat Józef Kossakowski wystawił nowy pałac w majątku. Poza tym zebrane dzieła sztuki, wartościowe przedmioty, uzupełniane przez kolejne pokolenia Kossakowskich sprawiły, że pałac brzostowicki stał się prawdziwym miejscem kultury. Dziś zbiory brzostowickie nie istnieją. Jedynie niewielka część pozostaje w rękach rodziny.

Fot. 1. Widok całego pałacu w Brzostowicy Wielkiej od dziedzińca.

Źródło: ČDM, Ta-5232, alb 49, p. 1, fot. 3366.

⁶⁵ A. Kossakowski, *Wielka Brzostowica Chodkiewiczów i Kossakowskich*, s. 8–9, 13.

Fot. 2. Widok całego pałacu w Brzostowicy Wielkiej od ogrodu.
Źródło: ČDM, Ta-5232, alb 49, p. 3, fot. 3368.

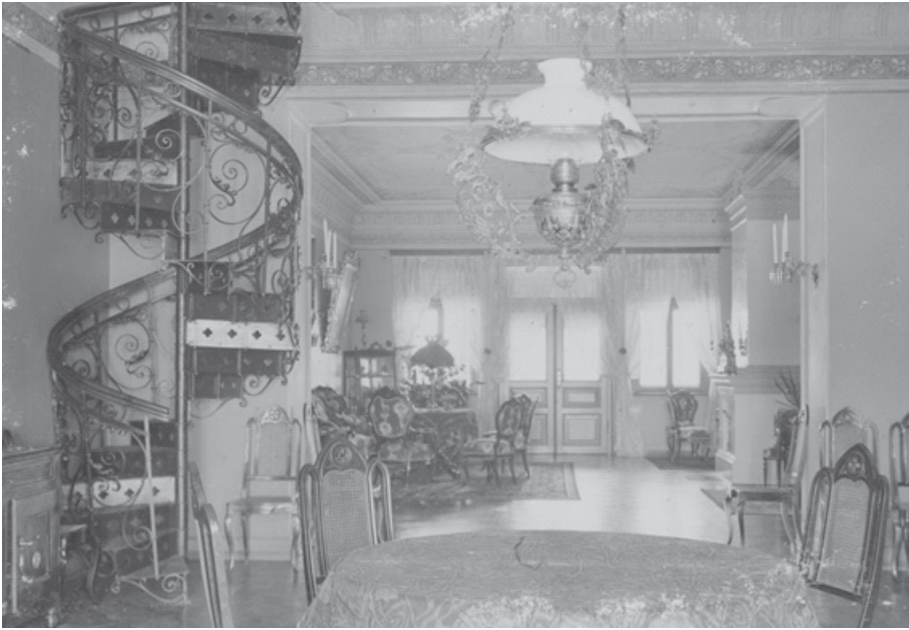
Fot. 3. Nowy salon.
Źródło: ČDM, Ta-5233, alb 50, p. 13, fot. 3455.

Fot. 4. Stary salon.
Žródlo: ČDM, Ta-5233, alb 50, p. 12, fot. 3454.

Fot. 5. Biblioteka.
Žródlo: ČDM, Ta-5233, alb 50, p. 10, fot. 3452.

Fot. 6. Nowy salon od jadalnego.
Źródło: ČDM, Ta-5233, alb 50, p. 14, fot. 3456.

Fot. 7. Korytarz na dole.
Źródło: ČDM, Ta-5233, alb 50, p. 8, fot. 3450.

Fot. 8. Łazienka na dole.
Źródło: ČDM, Ta-5233, alb 50, p. 17, fot. 3459.

WIELKA BRZOSTOWICA – GOODS OF KOSSAKOWSKI FAMILY IN GRODNO

The goods of Wielka Brzostowica was situated in the Great Lithuanien Principality area. In XIX century, after third partition of Rzeczpospolita Obojga Narodów, they became a part of Russian Empire. At first they belong to Chodkiewicz family. Anna, when she got married with Jerzy Jan Wandalina Mniszcha, put those goods to husband's family. Daughter of Jerzy – Józefina Amalia z Mniszchów – has got those goods as a dowry and since 1774, after she got married with Stanisław Szczęsny Potocki, those assets became a part of great fortune of Potocki family from Tulczyn. The estate and also grange became property of Kossakowski family when Józef Dominik Kossakowski got married with Ludwika Potocka, on February 11, 1793 in Grodno. Great Brzostowica was passed on the distaff side and not by sword, thanks to Ludwika Potocka those goods became the property of Kossakowski family in XVIII century and during next two centuries was their property. Possession of those wealth allowed Kossakowski family create one of greatest aristocratic fortunes in taken lands area.

Bibliografia:

Źródła:

Archiwum Rodzinne Kossakowskich w Warszawie, Linia Brzostowicka: M. z książąt Puzynów hrabina Kossakowska, Wielka Brzostowica; Odpis testamentu Stanisława Kazimierza Kossakowskiego.

Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie, Dokumenty Stanisława Kazimierza Kossakowskiego, F110–5, Księga Regestowa Dokumentów na Dobra Woytkuszki z folwarkami Dziewiałtowem, Józeffowem, Antokolem, w Wilen. a Symoniszkami, w Upitm, Pttach, położonymi pod Dożywociem i administracją JW Pani Ludwiki z Graffów Potockich Graffini Kossakowskiej Łowczyny Wielkiej Litewskiej. Dziedzictwa zaś nieletniego Jej potomstwa Stanisława Syna, Józefy, Pelagii i Adelaidy córek Kossakowskich Łowczyca i Łowczanek Lit. A pod sprawą opieki JWW JWW Benedykta Morykoniego pisarza W Lit. Ignacego Graffa Tyzenhauza Szefa B Gwardyi pieszey Lit, Józefa Graffa Kossakowskiego Generała Brygadyera w byłym woysku Lit oraz Tomasza Umiaszowskiego assesora w Departamencie Wremiennym Lit. przez Michała Smolskiego Dworzanina B Skar. Lit. Roku 1813go ułożona i sporządzona.

Fundacja Kossakowskiego w Warszawie, S. K. Kossakowski, *Wspomnienia z przeszłości spisane dla dzieci i wnuków*, t. 1, 2.

Litewska Biblioteka Narodowa w Wilnie, Archiwum Kossakowskich: F99–32, *Rocznicy urodzin, małżeństw, śmierci i imienin*; F99–6, Nota do druku tomu szóstego Heraldyki o Familii J.W.W. Korwin Kossakowskich herbu Ślepowron; F99–195, Objąsnienie interesów JW Józefa Kossakowskiego Łowczego W. X. Litt. w R. 1816.

Nacjonalnyj Istoricheskij Arhiv Belarusi v Grodno, Dokument nadający przywileje miastu Wielka Brzostowica wystawiony przez Augusta III w Warszawie.

Opracowania:

Aftanazy R., *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Województwo trockie*, t. 3, Wrocław 1992.

Bortnowski W., *Wielki Ksiąę Konstanty i Joanna Grudzińska*, Łódź 1961.

Karpyza W., *Ziemia wołkowyska*, t. 1, Lębork 2005.

Klempert M., *Działalność Stanisława Kazimierza Kossakowskiego*, [w:] *Między irredentą a kolaboracją. Ugoda, legalizm a lojalizm „Dusza Urzędnika” – ludzie*, red. A. Szmyt, Olsztyn 2015.

Klempert M., *Dzieje fortuny rodu Kossakowskich z Wojtkuszek*, [w:] *Doktoranckie spotkania z historią*, red. K. A. Kierski, M. Klempert, J. Śliczyńska, Olsztyn 2014.

Klempert M., „Między Warszawą a Petersburgiem”. *Kariery członków rodziny Kossakowskich w XIX wieku*, [w:] *Litwa i jej sąsiedzi w relacjach wzajemnych (XVII–XIX w.)*, red. I. Janicka, A. Kołodziejczyk, Olsztyn–Gdańsk 2014.

Łojek J., *Potomkowie Szczęsnego. Dzieje fortuny Potockich z Tulczyzna 1799–1921*, Warszawa 1996.

Meysztowicz W., *Poszło z dymem. Gawędy o czasach i ludziach*, Londyn 1973.

